

О. В. РУДОМІНО-ДУСЯТСЬКА, канд. психол. наук
(Інститут психології ім Г. С. Костюка АПН України, м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 11, с. 58–60

Досліджуються психологічні проблеми регуляції екологічної поведінки широкої спільноти людей. Розглядаються когнітивні та мотиваційні чинники коливання інтересу до екологічних проблем. Авторка вважає, що ядром системи ставлення до природи є світоглядні екологічні уявлення та переконання особистості як сукупність принципів, що визначають напрямки діяльності людини у довкіллі. Отже, екологічна поведінка повинна регулюватися багаторівневою системою диспозиційно-установчих утворень.

Останніми роками здійснено багато психологічних досліджень, спрямованих на визначення залежностей між поведінкою людей у довкіллі та його станом. При узагальненні результатів таких досліджень встановлено, що коливання інтересу людей до питань охорони довкілля відповідає "ефекту кризи", який вперше був вивчений у ситуаціях стихійного лиха: посух, повеней тощо [1, 359–361]. Під час стихійного лиха і одразу після нього стурбованість людей посилюється і вони починають виявляти високу активність. Однак минає час, спогади про стихію зникають і люди повертаються до буденних справ. Так само коливається активність щодо захисту довкілля у звичайних умовах. Широка спільнота починає турбуватись про збереження довкілля лише в певні періоди, зокрема коли негативні стимули від довкілля (стан повітря, води, енергетики) стають відверто загрозливими. Коли ж у результаті екологічної діяльності чи самовідновлення біогеосфери ознаки екологічної кризи зникають, активність людей щодо вирішення проблеми одразу суттєво знижується, хоча всі розуміють, що проблему не вирішено.

Американські психологи Ф. Зімбардо і М. Ляйппе виокремлюють когнітивні та мотиваційні чинники коливання інтересу до екологічних проблем. До перших вони зараховують малу помітність екологічних стимулів, до других – слабкість мотивації екологічної поведінки. Розглянемо сутність цих чинників.

Відомо, що екологічна ситуація найчастіше погіршується поступово. Людині важко уявити майбутні наслідки катастрофи для довкілля і, врешті-решт, для себе безліч буденних, малопомітних, незначних руйнівних дій, які чинить вона й інші. Досвід переживання екологічних негараздів, інформація про них з різних джерел сприяють розвитку передбачення у вигляді образів уяви та уявлення, але при цьому передбачувана ситуація не постає такою значущою, щоб викликати актуальну, "польову" поведінку. Тільки коли екологічні стимули стають надто помітними, стан середовища починає загрожувати задоволенню потреб людини, вона реагує на це відповідною поведінкою. Однак тоді рятувати довкілля вже пізно. Наприклад, гідробіологи стверджують, що коли в озеро десятиліттями спускають забруднені води, то в той момент, коли навіть неспеціалісти помічають, що озеро гине, воно загинуло вже на 95 %. Тоді вже надто пізно спасати його флору і фауну.

Зашкоджує поширенню дбайливого ставлення до середовища також те, що мотиви, які спонукають турбуватись про довкілля, повинні конкурувати з більш сильною, актуальною мотивацією. Адже зручності від користування автомобілем, отрутохімікатами тощо помітні одразу, а відмова від них як внесок у вирішення проблем захисту довкілля може дати плоди лише у віддаленому майбутньому.

Відповідно до зазначених особливостей екологічної поведінки пропонуються й методи її сти-

мулювання. Вони базуються на посиленні або мотивації екологічної поведінки, або помітності проблеми.

Методи посилення мотивації полягають переважно в наданні людині чи групі людей систематичної винагороди за відповідну соціально бажану поведінку. Наприклад, такою винагородою є гроші за здані пляшки та макулатуру. У США під час нафтової кризи в автобусах видавали талони на безкоштовний гамбургер за те, що людина не користується власним авто, а пересувається міським транспортом. Одним з очевидних недоліків цього методу є його дорожнеча. Крім того, рівень екологічної поведінки знижується одразу після того, як припиняються виплати.

Створюючи когнітивну основу для формування екологічно доцільної поведінки, фахівці використовують метод прогнозування та демонстрації можливих наслідків руйнівної поведінки у близькому майбутньому. Наприклад, останніми роками кінематографісти створили багато так званих фільмів-катастроф, що демонструють наслідки небального ставлення людей до проблем середовища. Невтішні футурологічні прогнози вчених-екологів так само широко публікуються, бо звертання до наукового авторитету є таким же ефективним засобом впливу на свідомість, як і художнє відображення катастрофічних подій. Однак і мистецтво, і наука зосереджені на найбільш небезпечних явищах і немовби в концентрованому вигляді демонструють людству екологічні суперечності між природою і суспільством. Проблеми екології буденного життя (жахливий стан територій спільного користування, загазованість повітря, загибель малих річок, озер тощо) практично не відображаються у мистецтві та футурологічних прогнозах. Таким чином, у повсякденному житті проблема пошуку методів стимулювання екологічної поведінки залишається актуальною.

Зазначимо, що розглянуті методи формування дбайливого ставлення людини до довкілля базуються на врахуванні (та підсиленні у психічному відображенні) характеристик стимулу (навколишнього середовища) і реакції (поведінки з її актуальною мотивацією). При цьому залишаються осторонь наукового аналізу й внутрішні психічні явища, які опосередковують зв'язок між стимулом і реакцією, насамперед ставлення до природи як складової системи суб'єктивних ставлень особистості. Проте безсумнівно, що ставлення до природи впливає на екологічну поведінку людини: може підсилювати і знижувати її моти-

вацію (відносно незалежно від сили/слабкості екологічних стимулів), а також збагачувати чи збіднювати зміст образів екологічної дійсності.

Згідно з концепцією В. Н. Мясищева [2] ставлення до природи розглядається як ієрархічна система, рівні якої виокремлюються залежно від ступеня узагальненості суб'єкт — об'єктних зв'язків, починаючи зі зв'язків з природним світом загалом і завершуючи зв'язками з його окремими об'єктами. Рівні цієї системи динамічно взаємодіють, забезпечуючи регуляцію поведінки в конкретному середовищі, що впливає на людину в цей момент. Ставлення до природи формується у процесі становлення внутрішнього світу (ціннісно-сислової сфери) людини, у ньому яскраво виявляються суспільно зумовлені потреби і цінності особистості.

Ядром системи ставлення до природи є світоглядні екологічні уявлення та переконання особистості. Екологічні уявлення — це сукупність поглядів на світ природної дійсності, що базуються на узагальнених знаннях і практиці людини. У свідомості вони є прийнятими особистістю загальними принципами, на яких, з її точки зору, ґрунтується взаємодія природи й людства.

Екологічне переконання — це сукупність принципів, що визначають напрям діяльності людини у довкіллі. Світоглядними є лише ті переконання, які інтегрують суттєві результати пізнання й переживання природного світу і здатні бути стратегічною програмою взаємодії з ним. Суттєва риса переконань — їх стійкість, в основу якої покладено тверду впевненість у правильності, істинності змісту переконань, а також готовність захищати й обстоювати їх. Переконання реалізує певні особистісні цінності, тому воно так само здатне бути основою, критерієм, еталоном при здійсненні актів внутрішнього вибору (мотивів, цілей, вчинків).

Світоглядні екологічні уявлення за певних умов можуть набувати змісту переконань, здійснюючи їх функції. До критеріїв такої трансформації належить зв'язок світоглядних екологічних уявлень:

- з особистісними цінностями, і насамперед тими, що визначають "Я-концепцію" особистості;
- з установками нижчих рівнів, актуальною мотивацією і поведінкою.

На нашу думку, формування в особистості світоглядних екологічних переконань є системоутворюючим фактором ставлення до природи як ієрархічної системи, що зумовлює саморегуляцію екологічної поведінки. До вищого рівня такої

системи належать світоглядні екологічні переконання, тісно пов'язані з особистісними цінностями. Середній її рівень становлять екологічні диспозиції. Вони створюються на основі співвіднесення світоглядних переконань з конкретними науковими та побутовими знаннями про ресурси й несприятливі фактори навколишнього середовища, екологічні забруднення, їх наслідки, способи подолання як у планетарному, так і в регіональному масштабі. Такі екоціннісні установки є чітко усвідомлюваними і змістовно розгорнутими. На нижчому рівні такої системи виокремлюються стереотипні фіксовані установки, автоматизовані форми сприймання й оцінки природного світу (тварин, рослин, природних комплексів), що виходять з-під контролю свідомості. Вони існують у психіці латентно, приховано, але актуалізуються при зустрічі з конкретними об'єктами середовища як неусвідомлювана готовність сприймати й оцінювати ці об'єкти у певний спосіб і відповідно поводитися з ними. Фіксовані установки як компонент диспозиційної системи регуляції екологічної поведінки впливають на актуальну мотивацію такої поведінки. Остання, у свою чергу, зумовлює зміст і характер цієї поведінки. Нижчі рівні такої системи саморегуляції екологічної поведінки (установки, актуальна мотивація) координуються вищими (світоглядними переконаннями особистості, її екодиспозиціями).

Як відомо, проблема багаторівневого та динамічного характеру внутрішньої регуляції деяких форм поведінки дістала розв'язання в теорії диспозиційної регуляції соціальної поведінки В. А. Ядова [3]. Виокремивши рівні диспозиційної системи (ціннісно-орієнтаційний, спрямованості інтересів особистості на певні сфери соціальної активності, соціальних установок та елементарних фіксованих установок), В. А. Ядов

показав, що соціальна поведінка особистості регулюється її цілісною диспозиційною системою, однак у кожній конкретній ситуації головну роль відіграє певний рівень диспозицій. Доцільність включення в регуляцію діяльності певного диспозиційного утворення, фіксованого в минулому досвіді, безпосередньо залежить від потреб фізичного й соціального існування і від рівня ситуації та умов діяльності.

Уявляється, що екологічна поведінка так само, як і соціальна, повинна регулюватися певною багаторівневою системою диспозиційно-установочних утворень.

Значимо, що, оцінюючи структуру диспозиційної системи, В. А. Ядов наголошував, що наявність у ній чотирьох описаних рівнів є не такою вже й безсумнівною. Зокрема, він зробив припущення про наявність на вищому рівні диспозиційної системи окрім ціннісних орієнтацій особливого диспозиційного утворення — “концепції життя” або життєвих принципів, до яких безсумнівно слід зарахувати світоглядні переконання особистості.

У подальшому планується емпірична перевірка висунутого положення про саморегуляцію екологічної поведінки ієрархічною диспозиційною системою ставлення до природи.

Література

1. Зимбардо Ф., Ляйппе М. Социальное влияние. — СПб., 2001.
2. Мясищев В. Н. Психология отношений. Избранные психологические труды. — М.; Воронеж, 1995.
3. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под ред. В. А. Ядова. — Л., 1979.